

УДК 37.013.73

ВПЛИВ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Мухіна І.Г., кандидат історичних наук

В статті розглядається вплив освіти й культури на формування радянського менталітету, розкривається роль мистецтва, кінематографу, засобів масової інформації у вихованні особистості, її світогляду і сприйняття навколишнього світу. Звертається увага на основні механізми маніпулювання свідомістю, на виховання рис радянського громадянина як захисника тоталітарної системи і тоталітарної ідеології

Ключові слова: менталітет, радянське виховання, освіта, культура, політична пропаганда, «нова людина», тоталітарне мислення

Постановка проблеми. Освіта й культура є основними чинниками виховання людини, формування її ментальності. Осмислюючи специфіку освітньо-культурних процесів радянського суспільства, неможливо не звернути увагу на формування свідомості, ідеалів та ідеологічних переконань особистості, яка знаходиться в системі чітко визначених ціннісних координат, притаманних тоталітарному суспільству. В сучасну добу частина філософів, соціологів, психологів звертаються до питань специфіки радянського менталітету, але в контексті інших соціальних та філософських проблем. На жаль, проблема формування радянського менталітету в контексті освітньо-культурних процесів всебічно і глибоко не осмислювалася.

Історіографія проблеми. Аналізом проблем радянського виховання займалися А.В. Луначарський, Н.А. Рибников, Л.А. Греков, Д.С. Черкашин та ін., позитивно оцінюючи всі заходи влади по створенню радянської освітньо-виховної системи. З критикою наслідків насадження тоталітарного мислення і тоталітарної свідомості у виховний процес виступали М. Бердяєв, І.Джохадзе. Е. Фромм, В.А. Гусев та ін., але дана проблема в них розглядається фрагментарно, а роль радянського виховання у формуванні ментальності громадянина глибоко не розкрита. Виходячи з цього, **метою статті** є аналіз впливу освітньо-культурного простору на формування радянського менталітету.

Основні результати дослідження. Чималу роль у формуванні і вихованні «нової людини» відігравали різні форми мистецтва, що висували на перший план корисні, з точки зору ідеології, його форми і напрями. Централізоване державне замовлення панує над радянською культурою, під тиском якого формується глядацький стереотип; запроваджується широка система масової пропаганди і державного контролю за ідеологічним змістом мистецької продукції.

Велика роль у створенні радянського освітньо-культурного простору відводилася кінематографу. В.І. Ленін неодноразово зазначав, що кінопродукція повинна перебувати в руках держави, а її зміст повинен визначатися органами агітації і пропаганди уряду і Наркомпросу. А.В. Луначарський вважав, що кінематограф повинен бути обов'язково пристосований до потреб школи, бо саме кіно є знаряддям політичного, культурного і морального впливу на маси, тобто є виховним мистецтвом. Іноземні кінострічки, що допускалися у радянський прокат, проходили жорстку цензуру, частина їх вирізалася в тих місцях, яких, на думку контролюючих органів, містилися небезпечні картинки буржуазного життя. Але без іноземних фільмів публіка не досить активно йшла у кінозали, тому частина західної кінопродукції все ж таки допускалася у прокат [1,с.12,59]. Чимала роль відводилася культурному вихованню сільської молоді та планомірній організації її дозвілля. Як знаряддя культурного і політичного виховання молодого покоління використовувались інсценування, декламації, читання художніх творів та газет, відвідування хатин-читалень тощо [2, с.109].

На початку 30-х рр. освітньо-виховна сфера стала важливою ланкою управління суспільством, бо саме в ній йшло формування радянського менталітету. Так, в доповідях про стан розвитку освіти неодноразово зазначалося, що держава по-справжньому почала зламвання старої виховної системи і роль народного вчителя, як агітатора партії, є досить важливою в цьому процесі. Методика освіти й виховання розглядалася як важливе

політичне питання: «... методику приблизить к нашему основному делу строительства социализма, к борьбе с кулаком, к классовому воспитанию...» [3, с.27].

Психологічний контекст радянського виховання впливає з особливостей тоталітарного мислення, яке насаджувалось в усіх сферах життєдіяльності людини шляхом демонстрації певних антагонізмів. Так, через свідомість людина мала обов'язково зрозуміти, що минуле – це темне, з яким обов'язково необхідно покінчити, а майбутнє – це світле, до якого потрібно наполегливо, рішуче рухатись і наближуватись. Через політичну пропаганду і інтерпретацію владою суспільно-політичних процесів, що стосувалися внутрішньої і зовнішньої політики держави, людина усвідомлювала силу і непохитність слова «ми», як ознаку колективності, та слова «вони», як протиставлення і протидія суспільному розвитку.

Як стверджує І. Джохадзе, тоталітарна система породжує форму тотального підкорення соціальних агентів «букві і духу» законів, а їхня формальна свобода обертається фактичною несвободою всіх і кожного. За рахунок різних засобів, що використовуються в освітньо-культурному та інформаційному просторі, відбувається експансія всіх форм колективної праці, колективного життя й розваг, вторгнення у внутрішній світ особистості. Таким чином, індивід позбавляється будь-якої можливості ізолюватися від суспільної системи, залишитися наодинці, мислити, задавати питання і самому знаходити відповіді на ці питання. Людина опиняється у стані несвободи вибору, тобто у стані, при якому наявність обов'язкової і жорсткої регламентації забезпечує можливість вибору, але без будь-яких альтернатив [4, с.47].

Формування радянського менталітету ґрунтувалося на марксистсько-ленінській ідеології та на прищепленні стійкого імунітету до «чужих» поглядів та звичаїв. Система обов'язкового політичного інформування населення передбачала виховання комуністичної переконаності, відчуття радянського патріотизму, класового підходу до різних подій і явищ

суспільного життя, вміння протистояти будь-яким формам «буржуазного» впливу. Таким чином, людина опинялася в заданій системі ціннісних координат, не маючи змогу побачити й самостійно проаналізувати те, що знаходиться за межею радянського простору (культура, наука, освіта, суспільні відносини тощо). Політизація особистості за рахунок суспільних догм та ідеологічних штампів забезпечувала контроль за суспільною свідомістю і поведінкою та гарантувала певну стабільність соціалістичній системі. Про важливість ЗМІ у навчально-виховному процесі неодноразово зазначалося на пленумах партії протягом всього радянського періоду.

На відміну від оптимістичних поглядів радянських теоретиків на результати формування «нової людини», М. Бердяєв по-своєму осмислює характерні риси, притаманні новому антропологічному типу людини радянської формації, яка є продуктом радянської освіти й виховання. Він вважає, що в Росії з приходом більшовиків-марксистів була перервана культурна традиція, що призвело до фатального зниження рівня і якості культури, тому почався процес «варваризації». На думку філософа, «пролетарська» свідомість, як основа радянського менталітету, в своїй сутності ворожа культурі, бо намагається зробити її додатком до суспільних перетворень. Людина, яка вихована в радянському соціумі, цілком пристосована до комуністичної ідеології, позиціонує себе будівником майбутнього. На думку М. Бердяєва, в такому суспільстві людина цілком витрачає себе в активності, в процесі часу, виснажується, в ній припиняється притік духовної енергії. Саме за рахунок технізації, колективізації, що пронизує освіту й виховання, виникають процеси поглинання особистості суспільством [5, с. 457,497].

За думкою Е. Фромма, людина з тоталітарним мисленням переконана, що життя визначається силами, які лежать поза нею, поза її інтересів та бажань. Тому єдиною можливістю щастям є підкорення цим силам. В такому стані активність особистості означає дію в ім'я чогось більшого, ніж її особисте «я». Вихована в дусі авторитарного мислення людина має силу до

дії, лише спираючись на вищу силу (владу, колектив), що є незмінною і непохитною. Недостаток цієї сили сприймається людиною як помилкова ознака провини та неповноцінності. Мужність авторитарної особистості має досить визначений сенс: вона повинна витримати все, що надасть їй доля або живий її представник – вождь [6, с. 117]. Таким чином, особистість вимушена пристосуватись, відшукати в собі «я» за рахунок безперервного визнання і схвалення інших людей. Е. Фромм називає цей процес «роботизацією» індивіда, який готовий підкоритися новій владі, що пропонує йому впевненість та позбавлення від сумнівів. Отже, псевдоособистість, яка має псевдомислення, втрачає власну сутність і перетворює конформізацію в імператив: людина може бути впевнена в собі лише у випадку, якщо живе у відповідності з очікуванням інших [6,с. 178].

На думку Д.С. Черкашина, при наявності в суспільстві штучних ідеалів спостерігається розрив між нижчим рівнем ціннісних відношень і вищим. Штучними ідеалами він називає буржуазні ідеали свободи, успіху, щастя, наживи, що просуваються через елементи освітньо-культурного та інформаційного простору (освіта, радіо, телебачення, преса, театр, реклама тощо) і формують психологію людини у потрібному для суспільства напрямку [7,с.74,127]. Але по суті, комуністичний ідеал теж був штучним і культивувався в радянське суспільство аналогічними засобами. Це приводило до дезорієнтації людини, до формування спотвореної свідомості.

І. Шафаревич у книзі «Социализм как явление мировой истории» звертає увагу на формування у свідомості радянської людини стійкого стереотипу суспільних перетворень як постійного процесу руйнації того, що по суті складає основу існування людини. На його думку, поняття соціалістичного ідеалу, що формується у молодого покоління засобами освіти та культури, розглядається як суцільна рівність, знищення ієрархії, приватної власності, релігії, сімейно-патріархальних традицій – всього того, що складало основу існування попередніх поколінь [8, с.6.].

Висновки. В радянському освітньо-культурному просторі чітко проглядає ідеологія більшовизму як постійна зміна образів зла, постійна робота над створенням все нових й нових образів ворогів (шпигунів, зрадників, посібників буржуазії тощо). Ця ідеологія робила боротьбу двох світів відчутною й матеріалізованою, а образ постійного ворога революційних завоювань стає основою радянського менталітету.

За рахунок створення специфічного освітньо-культурного простору виховний процес був спрямований на виховання чітко визначених владою суспільних рис, притаманних радянській людині. Примат влади над особистістю, колективізм та непримиренність до всього нерадянського став ключовим у формуванні радянського менталітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луначарский А.В. Кино на Западе и у нас. – Ленинград: Кинопечать, 1928. – 79 с.
2. Рыбников Н.А. Крестьянский ребенок. Очерки по педологии крестьянского ребенка. – М.: Работник Просвещения, 1930. – 110 с.
3. Шохин А.П. Боевые вопросы всеобуча. Итоги и перспективы (Доклад на I Всероссийском съезде по всеобучу 20 февраля 1931 г.) – Ленинград: Народный Комиссариат Просвещения РСФСР, 1931. – 39 с.
4. Джохадзе И. Массовое общество и демократический тоталитаризм: свобода без выбора // Логос. - №5-6. – 2001. – С.36-48.
5. Бердяев Н. Философия творчества, культуры и искусства. – Т.1 – М.: Искусство, 1994. – 530 с.
6. Фромм Е. Бегство от свободы. Человек для самого себя. – М.: Клиника глубинной психологии проф. П.С. Гуревича. – М.: Изида, 2004. – 399 с.
7. Черкашин Д.С. Комуністичний ідеал і дійсність. – Харків: Вид-во Хар. ун-та, 1970. – 155 с.
8. Гусев В.А. Консервативен ли социализм? (Дискусии нач. 90-х гг. XX в.) // Вестник Московского университета: Научный журнал. Серия 12. Политические науки. - №4. – 2001. – С.5-24.

Влияние образования и культуры на формирование советского менталитета

Мухина И.Г.

В статье рассматривается влияние образования и культуры на формирование советского менталитета, раскрывается роль искусства, кинематографа, средств массовой информации в воспитании личности, ее мировоззрение и восприятие окружающего мира. Обращается внимание на основные механизмы манипуляции сознанием, на воспитание черт советского гражданина как защитника тоталитарной системы и тоталитарной идеологии

Ключевые слова: менталитет, советское воспитание, образование, культура, политическая пропаганда, «новый человек», тоталитарное мышление

Influence to education and culture on formation of soviet mentation

Mukhina I. G.

In the article consider to influence education and culture on formation of soviet mentation, uncover to role of art, cinema, means to popular information in upbringing to personality, her world outlook and perception to environment. Pay attention to principal mechanisms of manipulation to consciousness, on upbringing to trait soviet citizen haw protector to totalitarian system and totalitarian ideology

Key words: mentation, soviet upbringing, education, culture, political propaganda, «new man», totalitarian thinking,